

DE LA VIDA I DE LA MORT EN ANTONI ORIOL ANGUERA

JOAN CUSCÓ I CLARASÓ

Universitat de Barcelona – Societat catalana de Filosofia

«No hi ha res simple en la conducta de l'home. Tot ve sempre complicat pel seu correlatiu contrari». Antoni Oriol Anguera, 1948.

La consciència de la mort és un tret distintiu de la vida humana; fins i tot en detalls o moments que passen desapercibuts, per exemple en el *Cant de la Sibila* la nit de Nadal (Massip 2007 i Vicens 2004). I és que, just en el moment en què hom celebra el naixement de Déu recorda que vindrà el Jorn del judici final. Que de la mort ningú no se'n salva.

L'estudi de la presència de la mort en els rituals festius, doncs, és molt interessant; però avui voldríem centrar-nos en l'obra d'un autor pràcticament oblidat a Catalunya: Antoni Oriol Anguera (1906-1996) qui, recordant les reflexions de Camus, Sartre i Heidegger, diu que en l'afirmació ètica i artística de la vida el tema de la mort és cabdal: «El arte rupestre, la vida cavernaria, el hombre primitivo todo se encuentra vertebrado alrededor de la muerte. Lo del lenguaje vino después. La verdadera arrancada del *Homo sapiens* se halla estrechamente unida al «culto» a los muertos. [...] La tragedia griega fue otro modo de dignificar la muerte» (Oriol 1974: 29). Cal viure i cal aprendre a morir.

Comprendre que l'univers, la natura, l'organisme, la cèl·lula i la molècula viuen perquè constantment moren; perquè construeixen i destrueixen al mateix temps. Que l'univers sencer és una cadena de lluites i d'equilibris. I que només l'univers compta en l'equilibri final.

Heus ací la perspectiva que estudia Oriol i que, en els nostres dies, retrobem quan l'antropologia estudia l'evolució humana: «Los humanos no solo viven en un mundo profundamente simbólico y cargado de significación: lo crean. El arte es un resultado creativo fundamental de la naturaleza trascendente del ser humano. [...] El «arte» en la historia humana es en realidad mucho más que simplemente la creación de artefactos.» (Fuentes 2018: 293-296; Oriol 1948)

No debades, almenys des de l'any 1938, aquest metge i filòsof català té molt clar que la seva tasca com a biòleg és ampla i que en estudiar la vida no pot situar-se ni del costat d'aquells per a qui tot és física i química ni a la riba d'aquells altres per a qui tot és misteri: «Nosaltres també fem assaigs de Biologia. Però més universals. Des de la Física fins a la Sociologia.» (Oriol 1938: 10)¹ En conseqüència, quan a la dècada del 1970 estudia la relació entre la vida i la mort (des de diversos autors i antropologies)

1. Uns anys després rebla aquesta afirmació dient: «Nuestros ensayos tienen una ambición más universal: abrazan desde la Física hasta la Sociología, y en todas partes pretenden hallar una esencia espiritual que no se puede ignorar, puesto que en ella radica la razón inicial y final de todo. Consideramos la Biología en su doble aspecto: el materialista, que abrazaron los ingenuos soñadores del siglo XIX y el idealista de los biólogos contemporáneos. Ni unos ni otros coinciden con nuestro punto de vista, porque cada una de estas tendencias tiene algo de cierta, pero, una verdad a medias es siempre una falsedad. [...] Unos eran partidarios de que la llama de la vida ardía en pleno misterio; otros veían en todo fenómenos físicos y químicos hasta el extremo de soñar en la obtención de fragmentos de “vida” en cualquier rincón de laboratorio.» (Oriol, 1944: 2).

diu: «En este libro hemos abordado fundamentalmente dos temas: Filosofía y Muerte, uno y otro tan vinculados a Dios que podríamos hablar de una Trinidad: Filosofía, Muerte y Dios» (Oriol 1974a: 6).

La mort, doncs, és un aspecte cabdal en i per a la filosofia, i en i per a l'art i les ciències. Vegem-ne tres mostres ben actuals que remetent a visions plantejades per Oriol. La temporada 2019-2020 la Sala Becket de Barcelona celebra els seus 30 anys d'existència agafant la mort com a eix transversal: «Un tema silenciats però sobre el qual molts creadors estan treballant en aquests moments», se'ns diu en la presentació d'un cicle en què hi mostraran el seu treball autors com: Àlex Rigola, Sergi Belbel i Sergio Blanco. De la seva banda, quan la temporada 2017-2018 Ivan Cavallari va agafar les regnes de *Les Grands Ballets Canadiens de Montréal* va decidir crear dues obres: una sobre la vida i una altra al voltant de la mort. Per al ballet sobre la mort va partir del *Stabat Mater* de Pergolesi i per al ballet sobre la vida, de la *Setena Simfonia* de Beethoven. Ambdós es van representar amb èxit al Canadà i, la temporada 2019-2020, han arribat al Liceu de Barcelona. I, com bé conta Omar Khan, aquests ballets són: «Una vetllada d'emocions exaltades que col·loca les seves danses d'aparença abstracta en sintonia amb el més profund de l'ésser humà, amb l'espiritualitat i el gaudi, amb la celebració de la vida i el dolor de la mort.» (Cavallari i Kahn, 2019: 35) Finalment, podem veure com el cirurgià Ramon Rami Porta (expert en càncer de pulmó i que ha liderat la guia clínica internacional sobre aquesta malaltia) constata que els humans tenim menys por a la mort del que es podria esperar i, sobretot, que a les escoles de medicina calen més pràctiques sobre com dialogar amb els pacients i, sobretot, més integració de les diferents assignatures ja que, per exemple, separar l'anatomia i la fisiologia és separar una cosa que la natura no distingeix (i integrar-les ajudaria a comprendre millor l'ésser humà: la

vida i la mort). De fet, el diàleg metge-pacient i la integració de les disciplines són dues maneres de defensar una perspectiva més ampla de la medicina i de l'ésser humà; tal com demana Antoni Oriol (Oriol 1945: 184-194).

Apunt biogràfic

Fets els preliminars, i abans d'entrar de ple en el tema que ens ocupa, voldríem fer una petita nota biogràfica de l'autor ja que: (1) en els nostres dies se'n parla ben poc i, sobretot, perquè (2) mostra bé el caràcter de la seva obra.

El metge i filòsof Antoni Oriol Anguera (fill i germà de metges) és hereu de l'escola nascuda a l'empara de Ramon Turró i d'August Pi i Sunyer (amb qui va treballar a la Universitat de Saragossa). Als 19 anys es va llicenciar a Barcelona i dos anys després (el 1927) es va doctorar a Madrid amb premi extraordinari i anà a estudiar a l'estranger (Estrasburg, París i Brussel·les). El 1930, essent professor a la Universitat de Saragossa, publica el llibre *Física de la Psiqué. Monogamia. Poligamia*, el qual, a Catalunya, fou rebut amb crítiques ja que se'l descriu com un autor materialista i que defensa la poligàmia (Rucabo 1931). Del 1933 al 1936 fou professor de bioquímica a l'Escola d'Enginyers Agrònoms de Barcelona i va fer nombroses conferències i cursos en institucions com l'Ateneu Enciclopèdic Popular; i publicà a la revista *La medicina catalana*. L'any 1937 fou membre del Comitè Executiu del Congrés Mundial d'Intel·lectuals; l'any 1938 va ser nomenat Cap de la secció de medicina de l'Oficina Tècnico-Sanitària de la Direcció General de Sanitat; i el febrer de l'any 1939 s'exilià a França i treballà a la Universitat de Toulouse. El 1940 el trobem vinculat a la *Revista de Catalunya*, treballa una temporada a París, retorna a Barcelona (per recomanació de Gregorio Marañón) i és sotmès a un procés de depuració, pel qual

se li prohibeix dedicar-se a l'ensenyament universitari i se li embargaren els béns. Aleshores entra com a director del Servei d'Investigació i Control del Laboratori del Dr. Esteve, fins que l'any 1949 marxa a l'Argentina per treballar a la Càtedra de Fisiologia de la Universitat de Córdoba. A banda de l'activitat acadèmica, a l'Argentina es relaciona amb els catalans exiliats i hi fa diverses conferències, entre les quals: «Ramon Turró, l'home i el científic» (1951), «Elogio y diatriba del arte moderno» (1954) i «Arte y artistas catalanes» (1956). Pel prestigi adquirit allà se'l proposà com a candidat al Premi Nobel de Medicina. Després d'una breu estada a Barcelona, el 1957 marxa a Mèxic, on és catedràtic de fisiologia al Instituto Politécnico Nacional i on mor el 1996. Entre moltes altres obres ha escrit: *Conceptes 1939. Assaigs*. (1938); *Redescubrimiento del hombre* (1945); *Mentida y verdad de Salvador Dalí* (1948); *Para entender a Picasso. Abordaje antropológico del «genio»* (1973); *Radiografía de la timidez. Antropología de la frustración* (1974) i *El pan nuestro de...* (1980).

A l'hora de veure com tracta el tema de la mort hem de tenir present que un dels llibres sobre aquestes qüestions el va escriure conjuntament amb la pedagoga Maria Sellarès (1899-1998) i que, per tant, en el rerefons del seu pensament hi ha una forta influència de la teosofia (com veurem)². Dit això, podem passar a l'anàlisi del tema de la mort tal com apareix en les seves obres.

2. Entre la perspectiva de la vida i de la mort que dona Oriol Anguera des de la biologia i la que dona Sellarès des de la pedagogia hi ha alguna cosa més que clars paral·lelismes. Tant l'educador (per a Sellarès) com el metge (per Oriol) són persones amb una vocació universal, i la seva tasca no pot quedar-se en l'especialització. A més, ambdós exigeixen que cal treballar per una visió integral de l'ésser humà. No debades, la relació entre ambdós autors és una investigació que algun dia caldrà fer.

De la vida i de la mort

Per Antoni Oriol Anguera, la mort i la vida són les dues cares de la mateixa moneda, però hi ha diferents formes de viure la relació entre ambdues, les quals analitza a *De la muerte, de la filosofía y de Dios*; llibre que conté un epíleg sobre l'eutanàsia.

Per a ell: «El cambio es producto de una rebeldía contra la muerte. [...] La vida es puro transir. [...] Però la vida, en tanto que es transir, solo nos queda el remedio de vivirla» (Oriol 1944: 232). I, si a banda de viure-la, la volem comprendre i explicar hem de tenir present que cada explicació és una limitació (que en definir-la l'estem limitant).

Aquesta perspectiva d'Antoni Oriol encaixa, per exemple, amb la de l'Arbre de la Vida (o Arbre de l'Evolució) que va dibuixar Darwin, el qual, a diferència del que han fet altres autors, inclou la mort. A banda de ser una arbre sense una única guia (que tendeix a la complexitat des de la «rebeldía contra la muerte») ve acompanyat d'un gran nombre de fulles seques i mortes que ja han caigut a terra. En conseqüència, diu Arsuaga: «Para entender la vida en su totalidad hay que mirar arriba y abajo, a las ramas gruesas y a las finas, a la copa y a la leña caída y seca, a lo fragante y a lo caduco, al presente y al pasado» (Arsuaga, 2019, 14).

Per Oriol Anguera cal mirar cap a les arrels i cap a l'infinít que tenim al damunt. És a dir, comprendre que «la vida que raja és pura espontaneïtat. En canvi, la vida ideal és aspiració» (Oriol 1947: 53). Que els humans (individualment i col·lectiva) estem instal·lats en la primera però aspirem a una «idea», la qual implica un programa i una doctrina. L'aspiració vital naix espontàniament; i per això cal canalitzar-la i desplegar-la amb la ciència, la filosofia i l'art (vi-vint-la). D'entrada, hi ha credulitat i amor, estima i religió en tots els pobles; i en la vida mateixa (tot i que a partir de la credulitat, per exemple, podem construir doctrines diverses

i algunes fins i tot oposades a la vida mateixa). Després, cal construir a partir d'aquests impulsos espontanis.

Física, biologia i filosofia

D'acord amb la visió d'Arsuaga, Oriol Anguera dirà que la ciència experimental coneix molt bé, però de manera fragmentada a través de l'experimentació. I, tot i que no podem obviar el que amb ella hem après, cal que entenguem que: (1) la vida humana té unes arrels remotes; (2) que quan integrem tots aquests coneixements parcials sorgeix una totalitat que és molt més ampla que la simple suma de les parts. Que el cos és un tot en què tot interactua i, a banda de conèixer l'Homeòstasi (que explica la vida orgànica i la relació del cos amb ell mateix i d'ell mateix amb el seu entorn), també cal conèixer la Personalitat (que és fonamental en la vida humana) (Oriol; 1945: 135-165). I per això postula un gir copernicà en el nostre estudi de l'ésser humà. (Ibíd.) Un gir que: (1) ha d'abraçar aquests dos grans àmbits per forjar una visió integradora a partir d'ells (perquè els humans estem vius i, a més, vivim la vida); (2) que ha de tenir clar que al costat del llenguatge físic necessitem un llenguatge metafísic (perquè cadascun d'ells explica àmbits diferents de la realitat i de la vida humana en la seva globalitat): el llenguatge físic respon a les preguntes pel com i pel quan i el llenguatge metafísic respon la pregunta sobre el per què.

Quan José Luís Arsuaga (Arsuaga 2019) analitza com podem comprendre la vida des del coneixement científic diu que hi ha tres fets sobre els quals encara no en sabem bé l'origen: la vida, el sexe i la mort. La proposta d'Antoni Oriol Anguera abraça aquests problemes des de la ciència biològica i antropològica mirant cap a la filosofia i cap a l'art.

Consciència de vida i de mort

Retornant al que dèiem a l'inici sobre les celebracions litúrgiques del dia de Nadal, direm que per Oriol Anguera no es pot conèixer la mort sense conèixer la vida. La pregunta per la mort és companya imprescindible de la pregunta per la vida. Ho deixa singularment clar a les darreres pàgines del llibre *Cómo envejecemos y por qué morimos* citant el *Cant Espiritual* de Joan Maragall, la rècula d'autors que Ferrater Mora cita a *El ser y la muerte* (1962) i, finalment, la reflexió del científic Wernher von Braun (1912-1977) i del filòsof hindú i poeta Jiddu Krishnamurti (1895-1986).

L'ésser humà és un mode de vida lligat a les lleis de l'univers, diu. I això ens ho explica la ciència. Naix, creix, arriba a la plenitud i avança, després, cap a la decrepitud. Dit això, cal plantejar-se si l'ésser humà només és un sistema físic.

No hi ha estats alterats de consciència? No parla Jung d'experiències que podrien fer pensar en quelcom que transcendís el món? La personalitat humana s'acaba (o es restringeix) al cos?...

Per tant, per a l'ésser humà, viure és constatar que: «El organismo va tomando posesión de la realidad, continuamente distinta, puesto que se enriquece a medida que se desarrolla. El yo, del hombre en ciernes, va siendo en la medida en que entra en contacto con la realidad.» (Oriol 1974b: 140). El cos funciona com un organisme, però la personalitat transcendeix el cos (de la mateixa manera que avui tenim ben clar que el cervell funciona com a suport material de la ment però que la ment transcendeix el cos).³ I dirà, seguint

3. Podem dir que del que diu se n'extreu que la seva posició es troba, si ho portem cap als nostres dies, a cavall entre el que diu la neurociència en parlar de la ment i del cervell (Bueno 2017) i les perspectives que sobre la consciència exposen autors com Rupert Spira (Spira 2019).

les paraules de Shrodinger, que el Jo actua sobre la matèria i sobre el cos. En conseqüència, l'autor de l'art, de la ciència i del món que ens envolta no existeix materialment localitzat. I, per reblar la seva visió, cita Jean-Emile Marcault (1878-1968) i Teresa Brosse (1902-1991)⁴ (exposant una visió molt propera a la que acabem de veure en relació amb la neurologia dels nostres dies).

Ell, però, no vol donar conclusions definitives sobre el tema. Vol donar materials de reflexió (perquè diu que en aquest tema cal ser molt antidogmàtic). Amb tot, el lector ha de tenir clar que: «Vivir, desde el punto de vista humano, implica “algo” que llamamos personalidad o yo, de naturaleza hasta hoy desconocida, gobierna, dirige y realiza los niveles de organización individual, al servicio del Universo. Lo único permanente, infinito y eterno es la Vida y, para mantenerla como llama sagrada, debemos morir y vivir alternativamente. [...] La pregunta atrevida es ésta: [...] ¿Qué pasa con este “algo” integrador, que parece estar situado entre el Ego y el Universo? ¿Continúa subsistiendo en otro estado de conciencia?» (Oriol 1974b: 142)

Per viure hem de crear i per crear hem de saber que hi ha la mort. Que la creació naix del pas del temps. Del camí cap a la mort. La seva visió estaria, en aquest sentit, molt a prop de la termodinàmica no-lineal del no-equilibri per a la qual

4. Tot i que no el cita explícitament, suposem que fa referència al llibre: *L'Éducation de Demain: la biologie de l'esprit et ses Applications pédagogiques* (escrit per Marcault i Brosse i publicat l'any 1939). Brosse va començar a treballar sobre el tema de la consciència l'any 1934 en copsar que la ment influïa sobre el cervell. La seva visió queda plasmada al llibre: *Conciencia-energía: estructura del hombre y del universo: sus implicaciones científicas, sociales y espirituales* (1981). Brosse, els darrers anys de la seva vida, i seguint les teories dels físics Lawrence Domash i Stephan Lupasco (i fent un diàleg entre Orient i Occident), diu que la consciència pura és la darrera essència de l'univers. I que aquesta consciència pura és un buit quàntic.

la creació permet saltar-nos la segona llei de la termodinàmica (que és la que diu que tots els sistemes tendeixen al desordre i a la mort).⁵ No és casual que en parlar del desplegament de la vida humana digui que al costat del procés físic i del desenrotllament intel·lectual es desenvolupa una vida interior que queda plasmada, per exemple, en l'evolució artística dels grans autors: als rostres de les pietats de Miquel Àngel (que si les ordenem cronològicament copsem com en les primeres l'artista plasma metòdicament allò que veu i en les darreres fa abstracció d'allò que ha vist); de Verdi, d'Stravinski, de Picasso... I és que: «El hombre comienza mirando lo externo: árbol, casa... y termina concentrándose en sí mismo. [...] Este ciclo antropológico lo encontramos una y otra vez en todos los genios, y, en menor escala, en todos los Hombres» (Oriol 1974b: 113).

De la mort i de la vida espiritual

La mort remet a aquell aspecte de la vida humana que per Oriol Anguera ha quedat arraconat en nom del progrés, del materialisme i del positivisme: la vida interior (Oriol 1944: 1). Cal saber com coneixem la realitat (a partir dels sentits i de l'intel·lecte) i, finalment, cercar-ne el perquè. I en tota aquesta cerca el científic sempre ha de sentir-se lliure de qualsevol dogma i teoria. De tot.

En relació amb com sabem les coses, diu que d'ençà d'Einstein, Planck i Heisenberg hem entrat en una crisi del materialisme i del determinisme. Per tant, si volem cercar l'origen de la vida cal copsar que: «La indeterminación ha substituído al determinismo. La incertidumbre, al fatalismo

5. En aquest fet fem referència als treballs del físic Ilya Prigogine. Certament, Oriol Anguera no els cita, perquè són posteriors; però considerem que és lícit fer-ho ja que ell remet les seves reflexions als treballs de Planck, Heisenberg i Schrodinger, per exemple.

causal» (Oriol 1944: 22). I cal tenir ben present que de la denominada «ciencia del hombre» en sabem ben poques coses. Que la natura només és una dimensió de la vida humana (Oriol 1944: 23). D'altra banda, de la pregunta sobre el perquè se n'ocupa la filosofia. Així, dedueix que hi ha dos grans àmbits de coneixement: el físic (per a les preguntes pel com) i el metafísic (per a les preguntes sobre el perquè). Dos llenguatges que parlen del mateix però no pas de la mateixa manera. Dos llenguatges que no són oposats. «Tampoco no hay nada en el mundo que no tenga un lenguaje metafísico. Este lenguaje trata de la esencia de las cosas. La Física trata de la apariencia de los objetos. [...] Todos conocéis las dos caras de la medalla. Por un lado apariencia, empirismo, legislación: Física. Por el otro, esencia, razonamiento, finalismo: Metafísica. Parece que en el anverso se lea: “¿Cómo sucede?”; y en el reverso: “¿Por qué sucede?”» (Oriol 1944: 211-212).

Finalment, al capdamunt de tota la investigació copsem que en la pregunta pel perquè anem a les palpentes. Que cal obrir-se i dialogar amb tothom. En conseqüència, i molt socràticament, dirà que davant la mort: «vale la pena que cada uno sea capaz de cerrar el ciclo con la elegancia y la altura de miras que merece todo lo trascendental» (Oriol 1974b: 121). I que després de debatre molt sobre com vivim la mort hom copsa que: «O debes filosofar por tu cuenta, o debes rezar. En un caso y otro, lucha. Agónicamente. Tenemos sed de luz. Sed de Ser. Pero también tenemos sed de triunfos sociales. Somos menesterosos y por eso tenemos sed de agua, de pan. Sed de materia... pero también sed de ser! / parece que tratan de confundirnos, pero no. Notad que hay una sed insaciable – la de luz–, mientras que la otra se sacia con mendrugos y riquezas. / Es que la luz nos viene de arriba. Y no podremos alcanzarla jamás. Para verla tenemos que mirar al infinito. Solo mirando arriba salvaremos los arrecifes de abajo» (Oriol 1974a: 134).

Bibliografia

- ARSUAGA, J. L.; *Vida, la gran historia. Un viaje por el laberinto de la evolución*. Barcelona: Destino, 2019.
- BUENO, D. [Ed.]; *Les profunditats de la ment*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 2017.
- CAVALLARI, I. i O. KAHN; *Les Grands Ballets Canadiens de Montréal*. Barcelona: Fundació Gran Teatre del Liceu, 2019.
- FUENTES, A.; *La chispa creativa. Cómo la imaginación nos hizo humanos*. Barcelona: Ariel, 2018.
- MASSIP, F.; *Història del teatre català. 1 Dels orígens a 1800*. Tarragona: Arola Editors, 2007.
- ORIOI, A.; *Conceptes 1939. Assaigs*. Barcelona: Editorial Atena, 1938.
- =; *Conceptos al día*. Madrid / Barcelona: Publicaciones E.M.S., 1944.
- =; *Redescubrimiento del hombre*. Barcelona / Buenos Aires: Argos, 1945.
- = (1947); «Autoritat i jerarquia.» *Antologia dels fets, els homes i les idees d'Occident*, Barcelona, I, 3, 53-55.
- = (1948); «Èpoques de transició. A l'entorn del Modernisme.» *Ariel*, III, 18, 71-75.
- =; *De la muerte, de la filosofía, y de Dios... Meditaciones hacia el más allá*. Mèxic: Costa-Amic Editor, 1974a.
- ORIOI, A. i M. SELLARÈS; *Cómo envejecemos y por qué morimos*. Mèxic: Editorial Diana, 1974b.
- ORIOI, A. (1980); *El pan nuestro...* Mèxic: Costa-Amic Editores.
- ORIOI, A. i P. ESPINOSA; *Freud 1. Lo vivo y lo muerto*. Mèxic: Instituto Politécnico Nacional, 1991.
- ORIOI, A. i P. ESPINOSA; *Freud 2. Sexo y arte*. Mèxic: Instituto Politécnico Nacional, 1991.
- ORIOI, A. i P. ESPINOSA; *Freud 3. Posfreudismo*. Mèxic: Instituto Politécnico Nacional, 1992

RUCABO, R. (1931); «L'enderroc de Sant Tomàs d'Aquino.»
Catalunya Social, XI, 507, 1120.

SPIRA, R. (2019); *De la naturalesa de la consciència*. Barcelona: La Llave.

VICENS, F. (2004); *El Cant de la Sibil·la a Mallorca*. Palma: Documenta Balear.

